

mnoštvom autentičnih detalja na kojima ovaj može sam donijeti svoj sud. A treba li za to što drugo do podatak da je, npr., 1440. krojač Jakov Nikolin svoje obveze prema svom naučniku, nakon višegodišnjeg naukovanja, ispunio davši mu, uz minimalni novčani iznos, još i iglu i naprstak?

Materijal knjige iznesen je vrlo jasno i sistematski. Tome doprinose i brojni grafikoni, tabele i jedna povijesno-geografska karta. No, s obzirom na sadržaj knjige, čini se da ni veći njihov broj ne bi bio naodmet. Budući da se radi pretežno o sasvim novim rezultatima, bio bi koristan i kratak sažetak u kojem bi se naveli glavni od njih, a možda i rječnik manje poznatih izraza. Time bi se knjiga približila i nestručnjaku, čemu bi pogodio i njen živ stil i bogat jezik.

Ukratko, knjiga T. Raukara »Zadar u XV. stoljeću« temeljno je djelo za procjenu povijesti Dalmacije u to doba. Ono nije samo još jedna studija iz hrvatske srednjovjekovne povijesti, nego u hrvatsku medievistiku unosi jednu novu kvalitetu.

Radovan Gajer

JADRAN FERLUGA, L' AMMINISTRAZIONE BIZANTINA IN DALMAZIA, izd. DEPUTAZIONE DI STORIA PATRIA PER LE VENEZIE, Miscellanea di studi e memorie, vol. XVII, Venecija 1978, str. 297.

Jadran Ferluga jedan je od jugoslavenskih povjesničara koji je priznat u stranom svijetu preko više zapaženih članaka u časopisu *Byzantium on the Balkans*. Ove godine prevedena je na talijanski jezik njegova knjiga *Vizantijska uprava u Dalmaciji* (SAN. Posebna izdanja CCXCI, Vizantološki institut 6, Beograd 1957) koju je u ovom časopisu (XVIII/1960, 246—255) recenzirala N. Klaić. Međutim, novo izdanje nije jednostavni prijevod knjige jer ju je pisac dopunio i proširio novim izvornim materijalom i pogotovu našom i stranom literaturom. Time je knjiga u mnogo čemu popunjena, u detaljima — imenima i godinama — ispravljena, a tvrdnje su, u nedostatku izvora — što je osnovna slabost i teškoća predmeta — dobile time veću uvjerljivost. Osim toga, pisac je prihvatio drukčija mišljenja nego što je prije zastupao tako da ona zaslužuje ovaj osvrt.

Od naših povjesničara Ferluga je pohvalio N. Klaić, osobito njenu *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Piscu je drago što je ona preuzela neke njegove zaključke i hipoteze uz kritičku analizu protkanu sumnjama. On priznaje da je u ocjeni njegove knjige ušla dublje od ostalih kritičara. Zato je uvažio većinu njenih primjedaba.

Svoju je knjigu Ferluga u novom izdanju nešto drukčije podijelio. Izmijenio je naslov prvog dijela: »Uprava Dalmacije u ranovizantijsko doba« u »La Dalmazia tardo-romana«, što je ispravnije. Kasno-rimska tradicija bila je jaka i još u V st. miješale su se stare i nove administrativne ustanove, a za Dalmaciju teško je odrediti točnu granicu tih promjena. Izmijenio je također naslov »Dukat Dalmacije i Hrvatske«, za razdoblje od prve polovice XII st., u »La Dalmazia fino al 1205« (251—284). Time se odrekao tvrdnje da se vlast bizantskog duksa protezala i nad Hrvatskom.

Kod iznošenja literature istakao je da knjige G. Prage i R. Cessija, iako se jedva dotiču bizantske administracije, pružaju dobru sintezu za osvjetljavanje korijena u razvoju dalmatinskog temata (30). Istakao je kako je H. Ahrweiler potpuno prihvatio njegovo pisanje o dalmatinskim otocima u razdoblju nakon seobe (31). Slijedeći N. Klaić umanjio je vjerodostojnost pisanja mletačkog kroničara Dandola koji piše u duhu mletačke politike XIV st. (29—30). Svoju prvotnu tvrdnju o metodološkim greškama starije naše historiografije o razvoju Dalmacije ublažio je i konstatirao da je kod F. Šišića i osobito kod N. Klaić bizantska admi-

nistracija dobila »un posto corrispodente e onerevoli«. Iskoristio je pisanje M. Suća (108 i d.) o ageru koji je Zadar sačuvao, a drugi gradovi tek djelomično ili nikako, kao i lingvističke studije o toponimima P. Skoka. Pomoću strane literature veoma je iscrpno (112—117) prikazao vrijednost pomorskog puta našom obalom. Međutim, ostao je dosljedan svojim prvobitnim tvrdnjama o epohama bizantske administracije. Jedino je prema Takticon Oikonomidēs (Pariz 1972) produljio postojanje teme do g. 971 (185). Time je potvrđeno pisanje Konstantina Porfirogenita da je Dalmacija bila tema »do danas«, tj. do njegova vremena. Bilo bi svakako dobro da se osvrnuo i na mišljenja koja su protivna njegovom, osobito na pisanje S. Antoljaka a i na rezultate V. Jakić-Cestarić o etničkim odnosima u Zadru.

U svom izlaganju prihvatio je neka mišljenja N. Klaić. Tako Neretvane, moćne na moru tridesetih godina IX st. nije stavio u sklop Hrvatske (181). Jednako je prihvatio njeno rješenje izraza »consulatu« u *Historia salonitanorum Pontificum* i time odbacio argumentaciju protiv starijih historičara o konzulatu Tomislava nad dalmatinskim gradovima (186). Međutim, Tomislav je morao imati jak ugled u Bizantu zbog svoga stava prema Bugarima, koje je i pobijedio, ali i u dalmatinskim gradovima, ako prihvaćamo vjerodostojnost spisa Splitsk.h sabora (925—29). Jačanje hrvatskih vladara, osobito nakon uređenja odnosa za ager (878—9), omogućilo je slabljenje utjecaja centralne vlasti kao i jačanje interesa gradova za zaleđe, što se odrazilo i na crkvenom polju. Splitski prelat nije dobio metropolitsku vlast zbog tradicije, položaja i ekonomske snage (188), nego prvenstveno zbog pobjede historijskog prava, ali i zbog zblizenja s hrvatskim teritorijem, a time i s hrvatskim vladarom, što je počelo još od Teodozija koji je, zapravo, potakao rješavanje primata. Slična pitanja rješavala su se i na Zapadu istim isticanjem historijskog prava temeljenog na legendama.

Ferluga je u izlaganju događaja oko g. 1000. prihvatio Baradino rješenje odnosno slijedi N. Klaić (194). On uviđa da je teško odrediti karakter pohoda Petra II Orseola jer su mišljenja suvremenih povjesničara kontradiktorna, ali priznaje da većina njih sumnja u bizantsko predavanje Dalmacije Veneciji. Dandolo je kao izvor za te događaje tendenciozan, a neprecizna je i terminologija zakletava bizantskih i hrvatskih gradova. Zbog toga se pisac nije odlučio ni za jedno mišljenje, iako priznaje da nakon g. 1000. nema traga mletačkoj upravi u gradovima, pa ne spominje mletačkog rektora Maffeusa Justinianusa koga navodi Dandolo. Ostao je samo pri tvrdnji (199) da je Venecija, doduše, već tada željela ojačati svoju vlast nad Jadranom i Bizant je mogao pristati na njenu intervenciju samo uz uvjet da poštuje carski suverenitet.

On se također slaže s N. Klaić da Petar Krešimir IV nije imao stvarne vlasti nad dalmatinskim gradovima (238—9). Za njega je to doba slabljenja bizantske centralne vlasti i jačanja autonomije gradova na Jadranu, što je omogućilo približavanje Hrvatske i tih gradova.

Ferluga je svoju sliku situacije u Dalmaciji nakon seoba još više u ovoj knjizi rasvijetlio. Stanovništvo je pred invazijom kako Gota i Huna, tako Avara i Slavena (Hrvata) bježalo s kopna na otoke. U prvoj periodu sklanjalo se u gradove tako da su oni doživjeli procvat za vladavine Marcelina i Julija Nepota, a i za Justinijanove rekonkviste kad je Dalmacija služila kao prihvatna stanica za borbe u Italiji. Njen položaj u Bizantu bio je, prema njemu, povoljan i zbog duge tradicije o zemlji iz koje je car Dioklecijan potekao, što dokazuje često spominjanje tog cara u Porfirogenitovom opisu Dalmacije (46).

Jadranski otoci bili su, po njemu, odlučni za opstanak bizantskih gradova. Izvori su mu za to pisanje Porfirogenita i Tome Arcidakona koji piše o bijegu Salontanaca na otoke, njihovu organiziranom životu na njima gdje su prije imali svoj ager i o uspostavljanju prevlasti na moru, a kada su prešli u Dioklecijanovu palaču da su na njima ostavili stoku. Kako su građani i crkva dosta dugo posjedovali na otocima imanja, piscu je to dokaz više da su se Romani zadržali duže vremena

na otocima gdje su podigli kastrova o kojima izvještava Porfirogenit. Zbog toga on ne prihvaća (103) rano datiranje prelaska Neretvana na srednjodalmatinske otoke (VII st.) kod N. Klaić ali ni ono kasno Lj. Maksimović (IX st.), nego početak kolonizacije stavlja pred kraj VII st. a završetak u treći decenij IX stoljeća. Ni napad na Benevent (642) n.su prema njemu izvršili Neretvani, kako N. Klaić pretpostavlja, nego neki Slaveni uz podršku Bizanta, kako je pisao F. Šišić. Prema Ferlugi, kolonizacija jača tek potkraj VII st. pa je Porfirogenit mogao u X st. tvrditi da su otoci, osim Raba, Krka, Osora i Lumbricatona, naseljeni Hrvatima. Međutim, i na tim je otocima bilo Hrvata, pa i njihovih općina, iako su ti otoci bili pod vrhovnom vlašću Bizanta. Inače, Ferluga kolonizaciju dosta povezuje s političkom prevlašću. Mirna kolonizacija mogla je biti dosta rano na površinama otoka koje nisu pripadale ageru dalmatinskih gradova. Zbog toga je ona i počela s istočne strane Brača i odvijala se u središtu otokâ. Romani su sigurno preko otokâ kroz jedno stoljeće bili povezani morskim putovima s Bizantom i ostalim mediteranskim svijetom, jer je utjecaj Zapada bio jednako jak, ako ne i jači, negoli Bizanta. Jačanjem slavenskog stanovništva slabi i njihova prevlast, te otoci prelaze u ruke Neretvana, što je sigurno bilo pred kraj VIII stoljeća. Pisac je ostao vjeran svojoj tvrdnji da Dalmacija nije padom Ravene postala tema i zabacuje mišljenje da nalaz pečata egzarha Petra (723—726) u Solinu znači da je ona bila pod ravenskim egzarhatom (124). Ona je ostala periferna pokrajina carstva (125) u kojoj se svaki grad razvijao sam za sebe i to je ostala njihova osobina kroz cijeli srednji vijek.

Da bi protumačio unutrašnji razvoj grada, Ferluga je proširio (137—138) svoje izlaganje od IV na V st. kad se municipalna sloboda ograničava, a povećava državna kontrola nad gradskim financijama i učvršćuje politički utjecaj biskupa. On priznaje da su biskupi imali velik utjecaj, ali ga je teško odrediti, iako mislimo da ga je mogao više pronaći i u dalmatinskim gradovima. On se doduše nije pretvorio u direktnu političku vlast kao npr. u Napulju, ali je bio jak i pomagao je težnju za samostalnošću gradova i s vremenom je doveo do sve većeg slabljenja bizantskog utjecaja jer je Crkva u Dalmaciji bila, kako pisac sam kaže (81), odijeljena od Istočnog Ilirika i pripadala je rimskoj jurisdikciji. Crkva je bila jedan od faktora u razvoju gradova prema komuni — pitanje koje bi trebalo napose obraditi.

Pisac je proširio analogiju između grada Hersona i dalmatinskih gradova. Nadodao je kako je car Teofil (829—843) postavio u Hersonu stratega da upravlja njime i gradovima pokrajine. Slično je bilo u Draču i u Sardiniji kojom je na početku IX st. upravljao patricij — lokalni upravitelj metropole. U Dalmaciji je metropolom postao nakon seoba Zadar. U njemu se na poč. X st. pojavio prior — titula koja se širila i u drugim gradovima, a dokaz je sarkofag priora Petra u Splitu koji Ferluga stavlja u XI stoljeće. Priori Zadra bili su, prema njemu, arhonti — bogati pojedinci, što dokazuje jedinim mogućim izvorom — oporukom priora Andrije iz g. 918.

Odlučan zahvat u razvoju administracije bila je vladavina Bazilija I Make-donca (867—886) kad je Dalmacija postala tema. Strateg nije imao državnu plaću, nego je dobivao od gradova tribut u novcu i prirodu. Kad je tribut na carev nalog ustupljen Hrvatima — u Dubrovniku Travunjanima i Zahumljanima — strateg je primao tek »malo« pa pisac nije odgovorio na upit N. Klaić, od čega je on živio. Zacijelo je na to gotovo i nemoguće odgovoriti dok se ne dobije odgovor u izvorima, a za to nema analogije na drugim stranama carstva. Pisac pri tom uviđa teškoću koju nameće plaćanje tributa Splitskana za zemlju što je posjeduju i drže Hrvati. To pitanje, kao i pitanje zemalja Dubrovčana, on nije riješio nego je ostavio i dalje otvorenim (179).

Obnovu bizantske vlasti na Balkanu za *Manojla Komnena* (1143—80) Ferluga je prikazao u nešto skraćenom opsegu. Teško se odlučuje na diobu dviju bizantskih

pokrajina, Dalmacije-Hrvatske i Dalmacije-Duklje (260), jer se ona osniva na skrajnje pojednostavljenoj interpretaciji izvora.

Svoje izlaganje (265) o posljednjem duksu Rogeriju »Sclavone« pisac je proširio. Rogerije se g. 1161. pobunio na Siciliji protiv normanskog kralja Vilima I s četom Lombardana i utvrdio u gradu Paternò. Kad kralj nije mogao primorati grad na predaju, obećao je Rogeriju da će ga prebaciti preko mora što je i učinjeno. Rogerije je tada prešao u službu bizantskog dvora. Taj njegov životni put tumači odakle izraz »ligius« koji je normanskog porijekla a znači vazal, što pisac potvrđuje novim primjerima (266). U ovoj knjizi ne inzistira on više na tome da je Rogerije bio Hrvat, pa prema tome ni hrvatski feudalac. On je kao carev vazal prihvatio funkciju duksa.

Nakon g. 1167. teritorij sjeverno od Krke ostao je izvan bizantskog dominija i Zadar nije više bio metropola teme, tako da se novi dukat sastoji od Trogira i Splita, možda i Salone (ako je još bila grad), i sigurno Kotora. U prvom deceniju XI st. formirala se nova tema Dubrovnik. Dokle su se teme prostirale u unutrašnjosti, ne može se utvrditi, svakako ne dalje od obale, do Klisa i Neretvanske kneževine. Vlast se u gradovima mijenjala između Bizanta i Venecije, jer ugarsko-hrvatski vladari nisu bili dovoljno jaki da im se suprotstave.

Ovoj knjizi Ferluga nije stavio zaključak. Mnoga pitanja ostala su i dalje otvorena. Svojim je ispravicima i dopunama ranije tvrdnje osnažio, ali je ostao vjerran bizantskom gledanju na razvoj dalmatinskih gradova. Ne umanjujući taj utjecaj, koji je Ferluga obradio zamjerno iscrpno, ipak se ne možemo oteti dojmu da je on bio površinski i jak samo u središtu teme. To je pod utjecajem i Crkve, omogućilo orijentaciju gradova prema Zapadu u njihovu unutarnjem razvoju.

Ante-Josip Soldo

VJEKO VRČIĆ, NERETVANSKE ŽUPE, Metković 1974, str. 248.

U rujnu 1974. u Metkoviću je iz tiska izišla knjiga Vjeko Vrčića »Neretvanske župe« (str. 248, 1 karta, 24 slike, 2 crteža i dvije pjesme A. Kačića-Miošića: »Pjesma od vitezova neretvanskih« i »Pjesma kako knez Nikola Vladimirović, Toma Kusturić, Jakov Zmijarević, Cvitan Bilas i Grgur Damić osvojiše kulu od Norina«).¹

Nakon više članaka i rasprava o Neretvi i njezinoj povijesti,² u prvom redu iz pera pok. don R. Jerkovića između 1935. i 1945. te knjiga I. Smoljana (Neretva, Zagreb 1970), T. Macana (Iz povijesti Donjeg poneretavlja, Metković 1972) i K. Jurišića (Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine, Zagreb 1972), Vrčićeva knjiga vrijedan je prinos boljem poznavanju povijesti neretvanske krajine. Uza sve to neretvanska je povijest, važna kao dio hrvatske, osobito pomorske povijesti, nedovoljno obrađena, pa će trebati još mnogo istraživati u župskim arhivima makarske, trebinjske, dubrovačke i splitske biskupije, te arhivima u Dubrovniku, Zadru, Veneciji i drugdje.

¹ Nerazumljivo je zašto je Vrčić pjesme ijekavizirao. Pjesme su napisane ikavicom (usp. Pjesmarica — odabrane Kačićeve i junačke narodne pjesme, Sinj 1965, str. 96). Uz ijekavizaciju u pjesmama ima tiskarskih pogrešaka.

² Opširnu bibliografiju Neretve donosi I. Smoljan, Neretva, Zagreb 1970, 349—375.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXXI—XXXII

1978—1979

Redakcijski odbor:

IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE
ZAGREB